

ры у студентов агроэкологического колледжа. На основе условий конкретного педагогического проектирования разработаны семь принципов проектной деятельности.

Ключевые слова. Условия проектирования, принципы осуществления проектной деятельности, студенты агроэкологического колледжа

THE GUIDING PRINCIPLES OF THE DESIGN PROCESS OF THE PURPOSEFUL FORMATION OF THE SANITARY-HYGIENIC CULTURE AMONG THE STUDENTS OF COLLEGE OF AGRO-ECOLOGICAL

A.M. Suk

Abstract. The article rightly problem of improving the design process of forming sanitary culture among students agroecological college. Based on conditions specific pedagogical design developed seven principles of design activity.

Keywords. Terms of design, the design principles of activity of college students agroecological

УДК 374–044.352

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

I. Г. СУХОПАРА, викладач кафедри
початкової освіти та методик гуманітарних дисциплін
*Педагогічний інститут Київського університету
імені Бориса Грінченка*

Анотація. У статті охарактеризовано педагогічні умови виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності: підготовка вчителів початкової школи до виховання толерантності в учнів молодшого шкільного віку; організація толерантного виховного середовища в навчальному класі; змістове й методичне забезпечення означеного процесу; залучення учнів початкової школи до різних видів спільної діяльності, спрямованої на виявлення толерантності.

Ключові слова: педагогічні умови, толерантність, виховання толерантності, молодші школярі, позаурочна діяльність.

Актуальність (Introduction). Складні політичні, економічні, соціальні умови загострили перед багатьма державами, і зокрема Україною, питання про співіснування різних культур, народів, націй, релігій, політичних партій на основі взаєморозуміння, миру, толерантності. Актуальною постає проблема виховання толерантності як цінності, норми спілкування і поведінки, загальнолюдської якості.

Завданням початкової освіти визначається виховання толерантної особистості, яка впевнена у собі, приймає і поважає погляди інших, вміє будувати стосунки на основі розуміння, злагоди, компромісу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). У сучасній педагогічній науці проблема вихо-

вання толерантності знайшла відображення в працях сучасних дослідників (А. Асмолова, І. Беха, Б. Вульфова, О. Гриви, О. Клепцовой, А. Погодіної, О. Савченко, П. Степанова, О. Столяренко, Г. Солдатової).

Водночас поза увагою педагогів залишилася проблема виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності.

Актуальність досліджуваної проблеми обумовлена низкою суперечностей між: потребою сучасного суспільства в особистості, здатною будувати відносини з іншими людьми на толерантній основі та недостатньою спрямованістю системи початкової освіти на виховання толерантності; необхідністю професійної підготовки вчителів початкової школи до виховання толерантності в молодших школярів та недостатньою змістовою і методичною розробленістю цієї проблеми; значним потенціалом позаурочної діяльності щодо виховання толерантності в молодших школярів і його недостатнім використанням у практиці початкової школи.

Мета (Purpose) статті – охарактеризувати педагогічні умови виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності.

Методи (Methods). У процесі дослідження застосовано наступні методи: аналіз, узагальнення, систематизація, вивчення передового досвіду.

Результати (Results). Для здійснення успішного процесу виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності важливо визначити педагогічні умови.

Педагогічна наука визначає педагогічні умови як суттєвий компонент педагогічного процесу, який включає в собі зміст, методи, організаційні форми виховання [6; с. 5–25]. У нашому дослідженні будемо розглядати педагогічні умови як складові педагогічної системи, які забезпечують досягнення поставленої мети.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, вивчення стану вихованості толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності дають можливість визначити педагогічні умови, які підвищують ефективність виховання толерантності та забезпечують їх комплексну реалізацію у взаємозв'язку, а саме:

- 1) підготовка вчителів початкової школи до здійснення процесу виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності;
- 2) створення толерантного виховного середовища для учнів початкової школи;
- 3) змістове і методичне забезпечення процесу виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності;
- 4) включення молодших школярів у спільну діяльність з метою встановлення суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Розглянемо детальніше кожну педагогічну умову виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності.

Першою умовою виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності є *підготовка вчителів початкової школи до здійснення процесу виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності*. Вчитель початкової школи організує, здійснює та аналізує процес виховання толерантності. Саме йому належить роль гуманної, толерантної особистості, яка допомагає навчатися, розкривати свої здібності та задатки, показує зразок поведінки та ставлення до людини, стимулює дитину до власного розвитку, самовдосконалення, сприяє розкриттю індивідуальності, неповторності особистості молодшого школяра. Від особистісного потенціалу вчителя,

його професійної компетентності, цінностей, поглядів і переконань, педагогічної майстерності залежить успіх у вихованні толерантності в учнів початкової школи.

На думку О. Савченко, толерантність є ознакою майстерності вчителя, його педагогічної культури. Дослідниця зазначає: «Толерантність педагога – це передусім його життєва позиція. Він має усвідомити, що толерантність є соціальною та індивідуальною цінністю не тільки освіти, а й суспільства загалом. Тоді толерантна позиція педагога проявлятиметься у повсякденних вчинках, словах, що створюють освітній простір, у якому він працює з дитиною» [5, с. 6].

Не існує єдиного підходу до визначення понять «педагогічна толерантність» і «толерантність педагога». Дослідники розглядають толерантність як професійно важливу якість особистості педагога (С. Бондирєва, С. Данілова, А. Погодіна, М. Перепеліцина), користуючись терміном «педагогічна толерантність», але поруч з тим вживають як синонім «толерантність педагога» (Г. Безульова).

Ми розглядаємо «педагогічну толерантність» як здатність розуміти і сприймати відмінності інших учасників освітнього процесу; компонент активної позиції вчителя, який має систему цінностей та інтересів; готовність їх захищати, одночасно з повагою ставитись до позицій і цінностей школярів, інших людей, взаємодіяти з ними на основі злагоди і порозуміння.

Ознаками толерантного педагога, на думку Л. Байбородової, є такі: співпраця з іншими на засадах партнерства; готовність слухати і чути думки інших; повага права інших на індивідуальність та ідентичність; терпимість до чужих думок, вірувань, поведінки; здатність подивитися на проблему очима інших; визнання різноманітності, емоційна вираженість, конструктивна критика, вміння аналізувати свої дії та корегувати їх [2, с. 36].

З метою виховання толерантності в молодших школярів вчитель має спрямовувати свою роботу на виховання в учнів:

- 1) позитивного ставлення до себе (почуття власної гідності, впевненості у собі, формування адекватної самооцінки, прагнення до самопізнання, самореалізації та саморозвитку, відповідальності);

- 2) позитивного ставлення до іншого (здатності бачити та розуміти відмінність іншої людини, визнавати її право бути іншою);

- 3) побудови взаємодії з іншими на основі порозуміння, конструктивного діалогу, компромісних рішень, без застосування тиску, насилля.

Виходячи з цих положень, реалізація педагогічних завдань щодо виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності була розпочата з організації цілеспрямованої роботи з учителями початкової школи з метою надання їм необхідних теоретичних знань і практичних умінь із виховання толерантності у зазначеній категорії учнів.

З метою підготовки вчителів початкової школи до виховання толерантності в молодших школярів нами була обрана така форма проведення, як студії.

У різних тлумачних словниках термін «студія» розглядають в якості майстерні художника або скульптора; спеціалізованого приміщення для трансляції радіо та телепередач або створення кіно; акторської школи тощо. Останнім часом науковці Ю. Богачков, О. Пінчук, В. Царенко, визначають «студії» як форму організації навчальної діяльності. Так виникли і набувають поширення у вищих навчальних закладах освіти дистанційні освітні студії, он-

лайн студії, музейні студії, творчі студії, українські, народознавчі, університетські студії та інші. На наш погляд, освітня студія є досить сучасною та ефективною формою навчання дорослої аудиторії, якими і є вчителі початкової школи, які мають освіту, досвід роботи і бажання розширювати коло своїх знань і вмінь у формі спілкування, обговорення, гри, активної взаємодії.

Виділяють такі суттєві ознаки освітніх студій, як:

- свобода вибору виду навчальної діяльності;
- змінна інтенсивність участі вчителя (тьютора) у навчальній діяльності;
- можливість змін у ролі «учень» на роль «учитель»;
- суттєве застосування групових методів навчання та навчання у групі;
- використання різних співвідношень в обсязі індивідуальної та групової діяльності [3, с. 290–291].

З метою підготовки вчителів початкової школи до виховання толерантності в учнів молодшого шкільного віку була розроблена програма вчительських студій «Виховання толерантності в молодших школярів».

Завданнями вчительських студій «Виховання толерантності в молодших школярів» були такі:

- розкрити важливість толерантності як цінності, норми спілкування, поведінки, загальнолюдської якості, необхідність виховання толерантності в учнів початкової школи;
- розкрити завдання, зміст, структуру та специфіку виховання толерантності в молодших школярів;
- розглянути особливості виховання толерантності в учнів початкової школи у позаурочній діяльності;
- ознайомити педагогів початкової школи з діагностикою рівнів вихованості толерантності в учнів молодшого шкільного віку;
- поглибити знання вчителів початкової школи про форми і методи виховання толерантності в учнів початкової школи у позаурочній діяльності;
- ознайомити вчителів початкової школи з педагогічними умовами виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності та змістом курсу «Толерантний світ».

Нами було розроблено курс вчительських студій, який складався з 12 різноманітних за формою проведення занять.

З метою теоретичного засвоєння знань про толерантність пропонувалися лекції з презентаціями формату Power Point: «Толерантність як проблема сучасності», «Толерантна особистість, її ознаки та діагностика», «Виховання толерантності в молодших школярів: завдання і зміст», лекція-візуалізація «Створення толерантного середовища у початковій школі», лекція-консультація «Особливості виховання толерантності в молодших школярів».

З метою набуття практичних вмінь проводилися практикуми: «Діагностика рівнів вихованості толерантності в учнів молодшого шкільного віку», «Форми і методи виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності», «Можливості позакласного читання молодших школярів для виховання толерантності», тренінгові заняття: «Толерантне спілкування у взаємодії вчителя і учнів початкової школи», «Шляхи попередження та подолання конфліктів у початковій школі», рольова гра «Ігрова діяльність як метод виховання толерантності в молодших школярів».

Проведена підготовка вчителів початкової школи щодо виховання толерантності в молодших школярів сприяла підвищенню емоційно-позитивної мотивації щодо організації процесу виховання толерантності в молодших

школярів; поглибленню знань про важливість і необхідність виховання толерантності як якості особистості учня початкової школи; сутності толерантності та особливостей її виховання в молодших школярів; розвитку емпатії; володінню формами та методами виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності.

Другою педагогічною умовою виховання толерантності в учнів молодшого шкільного віку є *створення толерантного виховного середовища*, яке дає можливість кожному учню і колективу брати активну участь у діяльності, задовольняти власні інтереси та потреби, висловлювати та захищати власну точку зору, обмірковувати та вирішувати посильні проблеми, спілкуватися, дискутувати, самостійно оцінювати свої вчинки та вчинки інших, приймати рішення, здійснювати свідомий вибір та відчувати успіх.

Дослідниця Н. Щуркова визначає виховне середовище як «сукупність оточуючих дитину обставин, соціально ціннісних, які впливають на її особистісний розвиток і які сприяють її входженню в сучасну культуру» [7, с. 138].

На думку Т. Алексєєнко, «виховне середовище – середовище безпосереднього та опосередкованого впливу на дитину на мікрорівні, сукупність об'єктивних факторів, що утворює умови життєдіяльності особистості, передачі їй суспільно-історичного досвіду людства і національної культури, впливає на формування її фізичних, психічних та соціально-адаптивних можливостей, процес і повноту творчої самореалізації» [1, с. 96].

Розрізняють виховне середовище у широкому розумінні – макросередовище, яке охоплює всю суспільно-економічну систему, соціум, до якого належить учень, та у вузькому розумінні – мікросередовище, безпосереднє соціальне, виховне оточення учня – сім'я, певна спільнота (наприклад, шкільний клас), неформальна група (коло ровесників, друзів) та інші. У початковій школі є можливість створити та ефективно впливати на виховне мікросередовище молодших школярів. Для виховання толерантності в молодших школярів потрібно створити толерантне виховне середовище.

Толерантне виховне середовище молодших школярів ми розуміємо як сукупність суспільних, матеріальних та духовних умов, факторів, суб'єкт-суб'єктних відносин у колективі, які впливають на виховання толерантної свідомості, поведінки і діяльності. На нашу думку, створення толерантного виховного середовища у початковій школі передбачає:

- суб'єкт-суб'єктну взаємодію вчителя та учнів у відносинах, спілкуванні, спільній діяльності (вчити будувати стосунки на основі поваги, розуміння іншого, довіри та гідності);

- психологічний комфорт для школярів (створювати можливості для вияву нахилів, розвитку здібностей, таланту, висловлення власної точки зору);

- продуктивну діяльність учнів (вчити співпраці, встановленню діалогу під час спілкування, здатності критично ставитися до власної діяльності й поведінки, відповідальності, приймати спільне рішення, шукати шляхи вирішення проблеми на основі компромісу, порозуміння, толерантності);

- парні та групові форми організації виховного процесу (вчити вести конструктивний діалог, шукати компроміс, висловлювати, доводити власну точку зору, з повагою ставитись до точки зору іншого);

- створення дружніх стосунків у колективі класу (приймати, поважати та цінувати кожного, радіти за його успіхи, допомагати іншим, розвивати емпатію);

- надання переваги активним формам організації виховної роботи (ро-

льові, командні, театралізовані, народні ігри, квести, тренінги, виховні ситуації, ранкові зустрічі, вистави, спектаклі, випуски газет, «проектна діяльність», колективні творчі справи);

- позакласне читання (ознайомлювати з культурою власного народу та інших країн світу; здобувати досвід поведінки на прикладі героїв творів, наслідувати позитивних героїв, аналізувати поведінку та вчинки інших, робити моральний вибір, висновки, формувати та висловлювати власну точку зору);

- створювати «ситуації успіху» (впливати на формування позитивної «Я»-концепції, підвищувати самооцінку, виявляти творчу індивідуальність);

- створення сприятливої атмосфери для самореалізації та саморозвитку кожної дитини (сприяти розкриттю інтересів та здібностей, розвитку творчості, креативності);

- опора на позитивне в дитині.

Наступною педагогічною умовою визначили *змістове і методичне забезпечення процесу виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності*. Для реалізації цієї педагогічної умови була розроблена програма виховної діяльності «Толерантний світ», яка допомагала учням початкової школи зрозуміти важливість і необхідність толерантності, ознайомитися з правилами толерантного спілкування і взаємодії, оволодіти навичками толерантної поведінки.

Завдання програми «Толерантний світ» передбачали:

- розкрити важливість толерантності як цінності, норми спілкування, поведінки, загальнолюдської якості, необхідність виховання толерантності в учнів початкової школи;

- розширити, уточнити, узагальнити знання дітей про толерантність, толерантну особистість;

- сприяти вихованню поваги до себе, формуванню почуття власної гідності, впевненості у собі, відповідальності;

- сприяти вихованню поваги до іншого, здатності бачити, розуміти, визнавати відмінність іншої людини, сприймати цю відмінність як цінність;

- розвиток емпатії;

- ознайомити з правилами толерантного спілкування, толерантної взаємодії з оточуючими людьми;

- створювати умови для виявлення толерантних вчинків;

- формувати досвід толерантного спілкування і толерантної поведінки з оточуючими людьми;

- вчити аналізувати власні думки, емоції, вчинки, розвивати вміння робити правильні висновки і бачити інші шляхи вирішення проблеми.

Програма «Толерантний світ» передбачала використання різноманітних форм виховної діяльності, перевага надавалася інтерактивним, зокрема: тренінгові заняття, виховні ситуації, ранкові зустрічі, ігри та вправи, уявні подорожі, усні журнали, спільні творчі завдання з малювання, художньої праці, перегляд і обговорення мультфільмів, фрагментів фільмів, проектна діяльність. Виховна діяльність здійснювалась як із усіма учнями класу, так із групами, які склалися з молодших школярів, які належали до різних рівнів вихованості толерантності, що давало можливість активізувати дітей до спілкування, взаємодії. З молодшими школярами, які виявили низький рівень вихованості толерантності проводилась індивідуальна робота. Пріоритет надавався вправам, ситуаціям, іграм для розуміння власних емоцій, почуттів, формування вміння знаходити спільне вирішення проблеми.

Наступною педагогічною умовою є *залучення молодших школярів до різних видів спільної діяльності*, спрямованої на виявлення толерантності.

Дослідниця Л. Канішевська слушно зазначає, що для повноцінного та гармонійного розвитку вихованців необхідно залучати до різноманітних видів позаурочної діяльності: навчально-пізнавальної, трудової, ціннісно-орієнтаційної, художньо-естетичної, екологічної, комунікативної, спортивної, туристсько-краєзнавчої, громадсько-суспільною [4, с. 252].

Зважаючи на проблему нашого дослідження, а також урахуваючи результати констатувального етапу експерименту, основними формами організації позаурочної діяльності з виховання толерантності в молодших школярів обрали: ігри, інсценізації, проектну діяльність, виховні ситуації; суспільно корисну працю, свята, концерти, конкурси, виставки малюнків, екскурсії, тощо. Цей вибір зумовлювався тим, що зазначені форми діяльності, стимулюють міжособистісне спілкування, вміння встановлювати діалог, взаємодію, співпрацю, знаходити спільне рішення, досягати результату.

Висновки і перспективи (Discussion). Теоретично обґрунтовано педагогічні умови виховання толерантності в молодших підлітків у позаурочній діяльності: підготовка вчителів початкової школи до здійснення процесу виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності; створення толерантного виховного середовища для учнів початкової школи; змістове і методичне забезпечення процесу виховання толерантності в молодших школярів у позаурочній діяльності; включення молодших школярів у спільну діяльність з метою встановлення суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Проведене дослідження не вичерпує багатогранності теоретичних і практичних пошуків розв'язання проблеми. Подальшого вивчення і розвитку потребують такі питання: виховання толерантності в учнів; підвищення ефективності післядипломної освіти педагогічних кадрів з цієї проблеми.

Список використаних джерел

1. Алексєєнко Т. Ф. Виховне середовище / Т. Ф. Алексєєнко // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головн. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 95–96.
2. Байбородова Л. В. Теория, методика и практика взаимодействия в разновозрастных группах учащихся: монография / Л. В. Байбородова. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ им. К. Д. Ушинского, 2007. – 319 с.
3. Богачков Ю. М. Дистанційні освітні студії. Функції та можливості / Ю. М. Богачков, О. П. Пінчук, В. О. Царенко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. праць Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Київ-Вінниця. – 2012, – Вип.31. – С. 290–294.
4. Канішевська Л. В. Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : монографія / Любов Вікторівна Канішевська. – К. : ХмЦНП, 2011. – 368 с.
5. Савченко О. Вчимось толерантності / О. Савченко, О. Андрусич // Учитель початкової школи : науково-методичний журнал. – 2014. – № 9(16). – Вересень. – С. 4–8.
6. Селевко Г. К. Технология саморазвития личности школьника / Герман Константинович Селевко // Школьные технологии. – № 6. – С. 5–25.
7. Щуркова Н. Е. Практикум по педагогической технологии. / Н. Е. Щуркова. – М. : Педагогическое общество России, 1998. – 234 с.

References

1. Alekseenko T. F. Vixovne seredovishhe / T. F. Alekseenko // Encyklopediya osviti / Akad. ped. nauk Ukraïni; golovn. red. V. G. Kremen. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – S. 95–96.
2. Bajborodova I. V. Teoriya, metodika i praktika vzaimodejstviya v raznovozrastnyx gruppax uchashhixsya: monografiya / I. V. Bajborodova. – Yaroslavl : Izd-vo YAGPU im. K. D. Ushinskogo, 2007. – 319 s.
3. Bogachkov Y. M. Distancijni osvitni studii. funkciï ta mozhlivosti / Y. M. Bogachkov, O. P. Pinchuk, V. O. Carenko // Suchasni informacijni tehnologiiï ta innovacijni metodiki navchannya v pidgotovci faxivciv: metodologiya, teoriya, dosvid, problemi: zb. nauk. prac Vinnickogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu im. M. Kocyubinskogo. – Kïiv-Vinnicya. – 2012, – Vip. 31. – S. 290–294.
4. Kanishevskaya L. V. Vixovannya socialnoï zrilosti starshoklasnikov zagalnoosvitnix shkil-internativ u pozaurochnij diyalnosti : monografiya / Lyubov Viktorivna Kanishevskaya. – K. : HmTsNP, 2011. – 368 s.
5. Savchenko O. Vchimosya tolerantnosti / O. Savchenko, O. Andrusich // Uchitel pochatkovoï shkoli : naukovo-metodichnij zhurnal. – 2014. – № 9(16). – Veresen. – S. 4–8.
6. Selevko G. K. Tekhnologiya samorazvitiya lichnosti shkolnika / German Konstantinovich Selevko // Shkolnye tehnologii. – № 6. – S. 5–25.
7. Shhurkova N. E. Praktikum po pedagogicheskoy tehnologii. / N. E. Shhurkova. – M. : Pedagogicheskoe obshhestvo rossii, 1998. – 234 s.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ВОСПИТАНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ВО ВНЕУРОЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

И. Г. Сухопара

Аннотация. В статье охарактеризованы педагогические условия воспитания толерантности у младших школьников во внеурочной деятельности: подготовка учителей начальной школы к воспитанию толерантности у учащихся младшего школьного возраста; организация толерантной воспитывающей среды в учебном классе; содержательное и методическое обеспечение этого процесса; вовлечение учащихся младшей школы в различные виды деятельности, направленные на выявление толерантности.

Ключевые слова: педагогические условия, толерантность, воспитание толерантности, младшие школьники, внеурочная деятельность.

THE PEDAGOGICAL CONDITIONS OF PRIMARY SCHOOL PUPIL'S TOLERANCE FORMATION IN THE EXTRACURRICULAR ACTIVITIES

I.G Sukhopara

Abstract. The article characterizes the pedagogical conditions of primary school pupils' tolerance formation in the extracurricular activities: the preparation of comprehensive teachers for primary school pupils' tolerance formation; organization tolerant educational environment in class; content and methodical support of this process; the involvement of boarding school primary pupils in different types of common activities aimed at the tolerance demonstration.

Key words: the pedagogical conditions, the tolerance, tolerance formation, primary school pupils', the extracurricular activities.